

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ν. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1. Προοίμιο. Έχουν συμπληρωθή περίπου 2.500 χρόνια φιλοσοφικής διανοήσεως. Οι ειδικές θεωρίες διαδέχονται ή μία την άλλη. Μερικές φαίνονται τελείως αντιφατικές. Σύνομο παράδειγμα: Παρμενίδης-Ήράκλειτος, Schopenhauer-Nietzsche. Άλλες, φαίνονται σήμερα άκατανόητες. Παράδειγμα: οί Προσωκρατικοί, με την έναλλαγή των στοιχείων, από τό Ύδωρ του Θαλού μέχρι τής τετραστοιχίας «γῆ, αἴρ, ὕδωρ, πῦρ» κατ' Ἐμπεδοκλήν καί Ἀριστοτέλην. Στόν 19ον αἰώνα, με τήν ἀνάπτυξη τής ἐπιστήμης καί τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, ἐφθάσαμε νά ἀτενίζουμε με περιφρόνηση τήν φιλοσοφία. Σήμερα ὁμως, ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη ἐπανερχεται στήν ἀναγνώριση πολλῶν φιλοσοφικῶν θέσεων ὑπό νέον μανδύαν. Ἐπιστήμονες κύρους γράφουν φιλοσοφικές πραγματείες. Ο Bertrand Russell παρατονεῖται ὅτι «οἱ φυσικοὶ δέν γνωρίζουν φιλοσοφίαν οὔτε οἱ φιλόσοφοι φυσικήν». Μοῦ ἔκανε πάντοτε ἐντύπωση μία φράση τοῦ Kant, πού πρέπει νά μᾶς ὀδηγήσει σ' ἔντονους στοχασμούς. Κατ' αὐτήν, διὰ τής εὐρύτερας ἀναλύσεως τῶν συνθηκῶν, «μποροῦμε νά ἐννοήσωμε ἕναν στοχαστή καλύτερα ἀπό ὅ,τι ὁ ἴδιος ἐνόησε τόν ἑαυτό του» (Πβ. Kant, *KrV*, A 314 - B 370).

Ὑπό τό φῶς αὐτῆς τῆς ἀρχῆς θά πρέπει σήμερα νά διερευνήσωμε μήπως, ἐξ ὄλων αὐτῶν τῶν ἀντιφατικῶν φιλοσοφικῶν περιπλανήσεων 2500 ἐτῶν, με τήν πληθώραν τῶν ἐδικῶν θεωριῶν, θά ἦταν δυνατόν νά εὐρεθῆ μία γενική θεωρία τῆς φιλοσοφίας. Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς Γενικῆς Θεωρίας, ἡ κάθε Εἰδική θεωρία θά μπορούσε ἴσως νά σταθῆ ὡς ὀρθή, κατὰ τήν ἰδικήν της προοπτικήν, ὡς «ἀποψις» ἐντός ἐνός εὐρύτερου πλαισίου. Μήπως ἔτσι θά ἦτο δυνατόν, ὅπως προτείνει ὁ Κάντ, νά ἐννοήσωμε τήν ἀποψη ἐνός φιλοσόφου καλύτερα ἀπό ὅσον τήν ἐνόησεν ὁ ἴδιος; Ὅχι βέβαια διότι ὑπερτεροῦμε σέ εὐφυΐα, ἀλλά διότι ἡ ἐξέλιξη τῶν γνώσεών μας ἔχει σήμερα προσδιορίσει νέα στοιχεία τὰ ὁποῖα μᾶς βοηθοῦν σέ μίαν τέτοιαν προσπάθειαν ὅπου οἱ ἐδικές θεωρίες θά μπορούν νά ἐξετασθοῦν καί νά ἐρμηνευθοῦν κάτω ἀπό νέο φῶς. Παράδειγμα: ἡ ἐνόραση τοῦ Θαλοῦ πού μας φαίνεται τόσο ἀφελῆς. Εἶναι, κατ' ἀρχήν, ἔκφραση τῆς ἀνάγκης τῆς ἀνθρώπινης νοήσεως νά ἀνάγει τήν πολλαπλότητα σέ ἐνότητα. Μήπως ὁμως σήμερα, ἡ *a priori* αὐτή πνευματική ἀνάγκη ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν ἀρχήν τῆς φυσικῆς, ὅτι τό πᾶν ἀποτελεῖται ἀπό ὁμοια ἄτομα καί ὅτι τό κάθε ἄτομο κάθε ξεχωριστοῦ εἶδους δέν εἶναι παρά συμπλοκή πυρήνων ὑδρογόνου; Με αὐτό τό σκεπτικόν θά πρέπει νά δοῦμε τήν γενικήν θεωρίαν πού θά ἐξηγήσω ἐν ὀλίγοις καί τήν ὁποίαν ἔχω ἀποκαλέσει *θεωρίαν τῆς ὁλοκληρώσεως*.

2. Ἀξίωμα τῆς ὁμοιομορφίας. Πολλοὶ φυσικοὶ ἐπιστήμονες, ἀλλά καί θετικισταὶ φιλόσοφοι, ἀπό αὐτοῦς πού με σθένος ἀρνοῦνται τήν μεταφυσική, σήμερα ξεχνοῦν ὅτι ἡ κάθε ἐπιστήμη θά ἦταν ἀδύνατη ἐάν δέν ἐβασίζετο σέ ἕνα πρώτο ἀξίωμα τό ὁποῖον ἔχει μόνον μεταφυσική βάση καί δικαιολογία. Τό πρώτιστο αὐτό μεταφυσικό ἀξίωμα πού καθιστᾶ τήν ἐπιστήμη δυνατή λέγεται ὁμοιομορφία τῆς φύσεως (*uniformity of nature*). Ὁ Νεύτων ὀμιλεῖ γιά *analogy of nature*. Ὁ πρώτος πού ἔθεσε τό Ἀξίωμα αὐτό ὡς αὐταπόδεικτη κα-

τηγορηματική αρχή είναι ο Πλάτων με την φράση «της φύσεως άπάσης συγγενούς ούσης» *Μένων*, 81 d). Το άξίωμα αυτό είχε στον νοϋ του (ή μάλλον στο ύποσυνειδητό του) ως αυταπόδεικτη αρχή, ο Νεύτων όταν, ξεκινώντας από το μηλο, άνεξήτησε τον φυσικό νόμο της βαρύτητας, ως εάν είχε γενική εφαρμογή σε όλο το Σύμπαν. Την ίδια ύποσυνειδητή επιταγή άκολούθησε ο Einstein όταν διετύπωσε την θεωρία της σχετικότητας και εξέτεινε, αυταπόδεικτα, την εφαρμογή της μέχρι το άπειρος μεγάλο της μακροφυσικής και το άπειρος μικρό της μικροφυσικής. Άκόμη, την πίστη αυτή στην συγγένεια της φύσεως έχει ως κίνητρο ή συνεχής και επίμονη προσπάθεια της σημερινής επιστήμης να άνεύρει την «έννοποιημένη θεωρία του πεδίου» (unified field theory) παρ' όλες τις επί 30ετία άκαρπες προσπάθειες του Einstein.

Ένα αναπόδεικτο άξίωμα, ή αυθόρμητη πίστη στην όμοιομορφία της φύσεως, τίθεται *a priori* ως θεμελιώδες ύπόβαθρο πάνω στο όποιο στηρίζεται και από το όποιο έλκει την ισχύ της όλη ή επιστημονική έρευνα. Άπό πού πηγάζει αυτή ή περιεργη πρώτη, *a priori*, γνώσις του όλου ως ένότητος που άσφαλώς προϋποθέτει, ύπονοι, ότι ή φύσις είναι έργον ενός και μόνον Δημιουργού; Άς θυμηθούμε τις βεβαιώσεις των φιλοσόφων που ύπονοούν αυτήν άκριβώς την αρχήν: του Παρμενίδου που θεωρεί το Σύμπαν ως μίαν άκίνητη Σφαίρα του Πλωτίνου που βασίζει όλη την σκέψη του στην Έφεση προς το Έν του Πλάτωνος που άνάγει την πολλαπλότητα στην μίαν ιδέα του αγαθού του Descartes, ότι δέν θα είχαμε γνώση του πεπερασμένου άν δέν έγνωρίζαμε πρώτα το άπειρο. Άλλά και την αυθόρμητη πίστη στην μονοθεία που είναι εκδηλη και στην αρχαία έλληνική θρησκεία άφου το Δωδεκάθεο (δηλαδή ή πολλαπλότης) ύπόκειται στην έξουσία του Διός Πατρός (δηλαδή του Ένός). Και άκόμη στην θεότητα Βράχμα της ίνδικής φιλοσοφίας, στην ταυτότητα του Έγώ με το Έκείνο, Tat Twam Asi, των Ίνδων, και να εξέτάσουμε πώς ο Πλάτων ήταν τόσο σίγουρος για το «της φύσεως άπάσης συγγενούς ούσης», ο Νεύτων για την «άναλογία της φύσεως», ο Einstein για την γενική εφαρμογή των νόμων της σχετικότητας σε όλόκληρο το σύμπαν: δηλαδή, βέβαιος *a priori*, προτού το διαπιστώσει έμπειρικά.

Όλα αυτά δείχνουν ότι το όλον, ως έν, είναι ή πρώτη γνώσις. Ριζωμένη στο άτομικό και στο συλλογικό ύποσυνειδητό, γνώσις *a priori* που δέν έχει άνάγκη λογικής άποδείξεως. Προς αυτό το όλον ο άνθρωπος έφέπει, στρέφει, όρμα και επιθυμεί να επανέλθει. Άτενίζοντας μία νύχτα αυτό το όλον στον έναστρον ούρανό αισθάνεται την ύπερτατη ήδονή ότι κατέχεται και άφομοιώνεται στο άπειρο, το άπόλυτο, την ύπερβατικότητα, *transcendance*, την πρώτη γνώση, όπου είδαμε ότι πιστεύει και ο Descartes. Σε αυτό το Όλον ως Έν, «έξ ού τά πάντα έγένετο», πριν από το Big Bang των φυσικών και τον «Μέγαν Δούπον» του Ησιόδου, και σε αυτήν την έφεση προς το Έν, ως άφετηρίαν και ως τελικό σκοπό άναφέρεται ή θεωρία της ολοκληρώσεως: αυτής της έξεργασίας από το Έν προς την πολλαπλότητα, και από την πολλαπλότητα προς το Έν, άποτελεί την άνάλυσιν.

3. Οι κατηγορίες της νοήσεως κατά τον Κάντ και τον Πλάτωνα. Σχετικώς με το σύμπλεγμα των Κατηγοριών του Κάντ, το έρώτημα που προκύπτει είναι: ή κατηγορία της σχέσεως είναι *a priori*. Πώς τοϋτο είναι δυνατόν; Πράγματι, μου είναι δυνατόν να γνωρίζω ότι τά πράγματα είναι άλληλένδετα, σε πλέγμα σχέσεων, και τοϋτο χωρίς να έχω προηγούμενη έμπειρία. Γνωρίζω από πριν ότι ύπάρχει αίτία και, όπωσδήποτε, επακόλουθον.

Έξετάζουμε τις τρεις πρώτες ομάδες των κατηγοριών του Κάντ: ποσότης, ποιότης, σχέσις. (Η τέταρτη όμάς, όπου ή ύπαρξη της δυνατότητας είναι ή άνάγκη, νομίζω ότι είναι παράγωγος και συνεπώς δευτερεύουσα). Ο Κάντ άκολουθεί την πορεία (ως εάν έπρόκειτο για κατάταξη κατά προτεραιότητα) ποσότης (Einheit, Vielheit, Allheit), ποιότης (Realität, Negation Limitation), σχέσις (substantia-accidens, Kausalität, Gemeinschaft).

Λέγει ότι η τελευταία κάθε τριάδος προέρχεται από την σύνθεση των δύο πρώτων (π.χ. η ενότης της πολλαπλότητος είναι η ολότης). Άρα θεμελιώδεις κατηγορίες είναι η ολότης (Allheit), ο περιορισμός (Limitation) και η κοινότης (Gemeinschaft). Είναι περιέργη αλλά πολύ σημαντική σύμπτωσης ότι οι τρεις αυτές κατηγορίες απαντώνται αυτούσιες στο έργο του Πλάτωνος. Στόν *Σοφιστή* (254 b κ. έξ.) ο Πλάτων αναφέρει τα «μέγιστα γένη» και διαχωρίζει «ὄν» (ἦτοι Realität), «στάσις» (ἦτοι χώρος), «κίνησις» (ἦτοι χρόνος) και «ταυτὸν - θάτερον» (πού προϋποθέτει τὴν Limitation). Τὰ γένη αὐτὰ «κοινωνεῖν θέλειν ἀλλήλοις» (*Σοφ.* 254 b). «Ἐχει κοινωνίαν ἀλλήλοις ἢ τῶν γενῶν φύσις» (257 a). Περαιτέρω δὲ παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς σημαντικά: «Τὸ γε πᾶν ἀπὸ παντὸς ἐπιχειρεῖν ἀποχωρεῖται οὐκ ἐμμελές καὶ παντάπασιν ἀμύσουσιν τινὸς καὶ ἀφιλοσόφου» (259 d) καὶ «τελεωτάτη πάντων λόγων ἐστὶν ἀφάνισις, τὸ διαλύειν ἕκαστον ἀπὸ πάντων. Διὰ γὰρ τὴν ἀλλήλων τῶν εἰδῶν συμπελοκὴν ὁ λόγος γέγονεν ἡμῖν» (259 e).

Ἄφ' ἐτέρου, στόν *Φίληβο* (23 a κ. έξ.) διακρίνει τὶς πρωτογενεῖς κατηγορίες («εἶδη» ἢ «γένη» 27 a) πού ἀντιστοιχοῦν μία πρὸς μία στὴν Καντιανὴ διάκριση (ἀπειρον, πέρασ, μεικτὴ καὶ γεγεννημένη οὐσία, τῆς μείξεως αἰτία - 27 b). Λέγει, σὲ ἐφαρμογὴ τῆς διαλεκτικῆς διχοτομήσεως: «πάντα τὰ νῦν ὄντα ἐν τῷ παντὶ διχῆ διαλάβωμεν» (23 c). Τὰ δύο εἶδη αὐτὰ ὀνομάζει ἀπειρον (πβ. Allheit) καὶ πέρασ (πβ. Limitation), προβαίνει στὴν μείξιν ἀμφοτέρων («ἔξ ἀμφοῖν τούτοις ἐν τι συμμειγόμενον», 23 d) γὰρ νὰ δεῖξει τὴν κατηγορία τῆς αἰτιότητος (Kausalität) («τῆς συμμείξεως τούτων πρὸς ἄλληλα τὴν αἰτίαν ὄρα», 23 d καὶ «πάντα τὰ γιγνόμενα διὰ τὴν αἰτίαν γίνεσθαι» 26 e), ἀναγνωρίζει ὅτι «τὸ ἀπειρον πολλὰ ἐστὶ» (24 a), ὅτι «εἰς τὸ τοῦ ἀπειρου γένος ὡς εἰς ἐν δεῖ πάντα τιθέναι» (25 a) [πβ. Einheit, Vielheit, Allheit!] καὶ ὅτι «ὄσα διέσπασται καὶ διέσχεται συναγαγόντας χρῆναι κατὰ δύναμιν μίαν ἐπισημαίνεσθαι φύσις» (25 a). Στὸ δὲ πέρασ κατατάσσει «πᾶν ὄπερ ἂν πρὸς λόγους, καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ κόσμος τῆς ἐμπειρίας (τῶν ἀντικειμένων) προέρχεται ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ πέρατος ἐπὶ τοῦ ἀπειρου (μείξις) καὶ ἔτσι προκύπτει ὁ κόσμος τῆς πολλαπλότητος ὁ ὁποῖος ὁμοῦ θεωρεῖται ὡς ενότης. Αὕτη εἶναι «ἡ τοῦ Διὸς φύσις» (30 d) ἢ ὁποῖα «ἀεὶ τοῦ παντὸς ἄρχει» (30 d).

Ἐπὶ τοῦ ὁποῖου σύμπτωσης μεταξὺ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Κάντ. Αὐτὸ τὸ ὁποῖο φαίνεται καθαρά εἶναι ὅτι τὸ ἐν δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ πολλὰ χωρὶς τὴν παρεμβολὴν τοῦ ὄριου, τοῦ πέρατος, τῆς Limitation. Ἄλλὰ τὸ ἐν, ὡς ολότης, πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν κοινωνίαν τῶν ὄντων, τὴν Gemeinschaft. Ἐτσι, ἡ ἀρχικὴ βάση τῆς νοητικῆς λειτουργίας, αὐτὸ πού «δίδεται» («das gegebene» κατὰ Κάντ), εἶναι ἡ γνώση τῆς κοινωνίας τῶν ὄντων, ἢ τὸ ὄλον. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀρχικὸ δεδομένον ἢ νόησις προβαίνει στὴν κατὰ τμηση («διέσπασται καὶ διέσχεται», λέγει ὁ Πλάτων) μὲ μέσο τὴν κατηγορία τοῦ πέρατος (limitation) καὶ «παράγει» τὸ ἀντικείμενο πού θεωροῦσε ὡς «χωριστὸ» («clair et distinct») λέγει ὁ Descartes) γὰρ νὰ προκύψῃ ὁ κόσμος τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας. Μὲ ἄλλους λόγους μποροῦμε τώρα νὰ ἐννοήσουμε καλύτερα τὶς ἐνοράσεις τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ἡράκλειτου ὡς «ἀπόψεις», οἱ ὁποῖες κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ ἀντιφατικῆς. Τὸ ὄλον προηγείται τῆς διασπάσεώς του σὲ πολλά. Τὸ ὄλον εἶναι ἡ ὑπαρξις ἢ ὁποῖα προηγείται ἐνδολογικὰ τῆς διασπάσεώς του σὲ οὐσίεσ. Τὸ ὄλον εἶναι τὸ «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας». Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐνόραση τοῦ Descartes τίθεται τώρα στὴν ὀρθὴ τῆς προοπτικῆς. Ἡ «idée claire et distincte» εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνδολογικῆς λειτουργίας τῆς Limitation ἐπὶ τῆς ἐνιαίας ολότητος, τῆς Allheit. Κάθε ὄν εἶναι ἀτελὲς ἐὰν δὲν ἀναχθεῖ στὴν ολότητα τοῦ συμπαντος¹.

1. «Τὸ ἴδιο πράγμα πού θὰ μποροῦσε, ἴσως, μὲ κάποια λογικὴ, νὰ φαίνεται ἀτελέστατο ἐὰν ἦτο μόνον στόν κόσμο, δὲν παύει νὰ εἶναι τέλειον ἐὰν θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ τμῆμα ὄλου τοῦ τοῦ συμπαντος μὲ τρόπον ὥστε ὑπάρχει καὶ ἔχει θέσι στόν κόσμο ὡς μέρος τῆς παγκοσμιοτήτος τῶν ὄντων» (*Med.*, IV).

4. Ἡ ἐνδολογικὴ διεργασία τῆς στροφῆς. Προκύπτει λοιπὸν καθαρά μία ἐνδολογικὴ διεργασία ὅπου αὐτὸ ποὺ «δίδεται» εἶναι τὸ ὄλον». Τοῦτο, ἡ περιορισμένη ἀνθρώπινη νόησις ὀφείλει νὰ διασπᾶσει, νὰ κατακερματίσει σὲ «ιδέες καθαρῆς καὶ χωριστῆς», δηλαδὴ σὲ ἀντικείμενα ποὺ «φαίνονται» ὡς ἐάν νὰ ἦσαν ἀνεξάρτητα τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Οἱ διαπιστώσεις τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Κάντ συμπίπτουν μὲ μόνη τὴν διαφορά ὅτι ὁ Πλάτων, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, θέτει τὴν διεργασία σὲ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο ἐνῶ ὁ Κάντ τὴν περιορίζει σὲ ἐπίπεδο γνωσιολογικὸ, ὅπως καὶ πράγματι εἶναι. Τὴν ἐνδολογικὴν αὐτὴν διεργασίαν ἀπὸ τὸ ἓν στὰ πολλὰ ἀποκαλῶ *στροφὴν*. Εἶναι ὁ τομεὺς τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς καθημερινότητος. Ὁ Πλάτων τὸ τονίζει: «διὰ γὰρ τὴν ἀλλήλων τῶν εἰδῶν συμπλοκὴν ὁ λόγος γέγονεν ἡμῖν». Ἐδῶ, καὶ μόνον ἐδῶ, ἰσχύουν οἱ κανόνες *ad directionem ingenii*, ἐπαγωγῆς καὶ ἀπαγωγῆς, αἰτιότητος, νετερμνισμοῦ καὶ σχέσεων. Ἔτσι, φθάνουμε στὴν ἐξήγηση τῆς ἀρχικῆς ἀπορίας «διατὶ ἡ κατηγορία τῆς σχέσεως [ἢ *Gemeinschaft*, ἢ κοινωνία τῶν ὄντων] εἶναι *a priori*». Κατὰ τὴν ἐνδολογικὴν αὐτὴν διεργασίαν ἡ νόησις διατηρεῖ τὴν ἀνάμνηση τοῦ ὄλου. Ξερεῖ ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν σχέση μετὰξὺ τους. Τὸ ξερεῖ, διότι τὸν χωρισμὸ, τὸν κατακερματισμὸ, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ νόησις ἔκαμε! Διεκρίναμε ἤδη μία πορεία τῆς νοητικῆς διαδικασίας πρὸς τὴν διάσπαση τοῦ ὄλου γιὰ τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας. Τὰ ἀντικείμενα, ὡς «χωριστῆς» ιδέες, δὲν δίδονται ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον στὴν νόηση ἀλλὰ κατασκευάζονται ἀπὸ τὴν νόηση γιὰ νὰ δοθοῦν στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας. Τὸ νόημα τοῦ κάθε τεχνητοῦ ἀντικειμένου ἐκτείνεται στὸ ἄπειρον: παράδειγμα, ἡ ἔννοια τοῦ δέντρου ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὴν συγγένεια μὲ τὸ σύμπαν.

5. Ὁ τομεὺς τοῦ συναισθήματος. Ὅμως, στὸν τομέα αὐτὸν τοῦ λόγου ἀντιπαράθεται ὁ τομεὺς τοῦ συναισθήματος. Στὸ *tout est raison* τοῦ διαφωτισμοῦ ἀντιτίθεται τὸ *Alles ist Gefühl* τοῦ ρομαντισμοῦ. Στὸ ἀπολλώνειο στοιχεῖο ἀντιστοιχεῖ τὸ διονυσιακὸ. Στὴν καθαρότητα τῆς σκέψεως ἀντιπαράθεται ἡ μέθη. Στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς καὶ στὴν ὑπαρξιακὴ ἀγωνία ἀντιτάσσεται ὁ πόθος γιὰ εὐτυχία καὶ ἡδονή. Πῶς τοῦτο εἶναι δυνατόν; Τὸ ὅτι ἡ κατηγορία τῆς κοινωνίας, ἡ *Gemeinschaft*, εἶναι *a priori* ἀποδεικνύει ὅτι ἡ νόησις διατηρεῖ τὴν ἀνάμνηση τῆς ἐνδο-λογικῆς ἐξεργασίας ποὺ ἐπέφερε, μὲ πράξη τῆς, τὸ κομμάτιασμα τοῦ ὄλου. Ἐπιθυμία τῆς, ὡς ἐσώτερη δυναμικὴ βούλησις, εἶναι ἡ ἐπιστροφή στὸ ὄλον, εἶναι ἡ νοσταλγία τῆς ἀντιστροφῆς στὴν πηγὴ τοῦ εἶναι. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιατί τὸ προαναφερθέν ἀξίωμα «τῆς φύσεως ἀπάσης συγγενοῦς οὐσης», ἢ *uniformity of nature*, ποὺ κατευθύνει τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα στὴν σφαῖρα τῆς στροφῆς εἶναι *a priori*. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ἐνδόμυχη καὶ κυριαρχικὴ ἔφεση πρὸς τὸ ἓν, τὴν βούληση τῆς ὀλοκλήρωσεως. Τὴν λειτουργίαν αὐτὴ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν στροφὴν, ἀποκαλῶ *ἀντιστροφὴν*. Ἐάν ἡ στροφὴ εἶναι ὁ τομεὺς τοῦ φυσικοῦ (τοῦ λόγου τῆς οὐσίας), ἡ ἀντιστροφή εἶναι ὁ τομεὺς τοῦ μεταφυσικοῦ (τοῦ συναισθήματος, ἐπέκεινα τῆς οὐσίας). Στὴν διαλεκτικὴ αὐτὴ ἀντιπαράθεση λόγου καὶ συναισθήματος, ἀγωνίας γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μέσα στὸν κόσμον τῆς πολλαπλότητος καὶ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ πόθου γιὰ ὀλοκλήρωση μὲ τὸ πᾶν, διακρίνουμε τὴν τραγικὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν ἀγωνία ποὺ τοῦ δίνει ἡ συνείδηση τῆς «πτώσεως».

6. Ἡ θεωρία τῆς ἀταπότητος. Πῶς, μέσα στὸν κυριαρχικὸν κόσμον τῆς πολλαπλότητος, τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ὄλου, μέσα στὸν κόσμον ὅπου τὸ «ταυτὸν» περιβάλλεται ἀπὸ τὸ «θάτερον», εἶναι δυνατόν νὰ μπορεῖ τὸ ἀσθενὲς ἄτομον νὰ ἐπιτύχει τὴν ὀλοκλήρωση; Πῶς μπορεῖ νὰ ἀναιρέσει τὸ «ἄλλο» ἐκεῖ ποὺ κυριαρχοῦν ὁ νετερμνισμὸς καὶ ἡ ἀνελευθερία; «Ἡ κόλασις εἶναι ὁ ἄλλος» ἔχει πεῖ ὁ Sartre. Ὁ κόσμος τῆς στροφῆς εἶναι ὁ δύσκολος δρόμος τῆς συνυπάρξεως τῶν διαφόρων «ἐγῶ» ποὺ τὸ καθένα ἔχει τὸν δικὸν πόθον, τὴν δικὴν του βούληση γιὰ εὐτυχία, δηλαδὴ γιὰ ὀλοκλήρωση. Ἡ ἀγωνία συνίσταται στὸ ὅτι τὸ ἐγὼ θέλει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ συνεπῶς νὰ παραμείνει ἐλεύθερον ἀπὸ τὸν κατα-

ναγκασμό της αλλότητας. Η λύσις θα είναι μοιραίως άπατηλή. Το μεταφυσικό συναίσθημα της αντίστροφης βρίσκει τον τρόπο να ικανοποιηθεί μόνο με ένα μέσον: τον δόλο. Έδω εισερχόμεθα στην θεωρία της αυταπάτης που άποτελεί την βαθύτερη έρμηνεία του ανθρώπινου ψυχισμού. Ο άνθρωπος, άπό την πολλαπλότητα που τον τριγυρίζει και τον πνίγει, επιλέγει «κάτι» το όποϊον χρησιμοποιεί ως σύμβολο του όλου. Το κάτι αυτό γίνεται το είδωλο που τίθεται στην συνείδηση ως το υποκατάστατο του όλου. Με την διαδικασία του «μμητισμού» το θεωρούν υποκείμενο «μετέχει» και ένσωματώνεται στο είδωλο.

Τόν τύπο της διεργασίας δια της οποίας επιτυγχάνεται αυτή η άπατηλή υποκατάσταση παρέχει ο Κάντ όταν στην *Κριτική της Δυνάμεως της Κρίσεως*, διαχωρίζει τα δύο είδη κρίσεως, την προσδιοριστική (bestimmend) και την στοχαστική (reflektierend). Η πρώτη, είναι η γνωστή συλλογιστική κρίσις που λειτουργεί στην σφαίρα της στροφής. Έπαγωγή του ειδικού (έλάσσων πρότασις) στο γενικό (μείζων πρότασις). Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί - ο Σωκράτης είναι άνθρωπος κλπ. Η δεύτερη είναι κρίσις αισθητική και τελεολογική όπου δίδεται μόνο το ειδικό (π.χ. η Φύσις) για να θεθεί άμέσως ως γενικό. Δεν ~~υπό~~ ~~χει~~ το ειδικό στο γενικό αλλά μεταβάλλει το ειδικό σε γενικό. Την κρίσιν αυτήν ο Κάντ άποκαλεί reflektierend, στοχαστική, σε αντίθεση προς την πρώτην που άποκαλεί bestimmend, προσδιοριστική. Έτσι το οποιοδήποτε αντικείμενο που *τυχόν επελέγη* ως σύμβολο καταλαμβάνει όλόκληρη την όθόνη της συνειδήσεως. Αυτό το μεμονωμένο και μικρό, γίνεται το πών για το θεωρούν υποκείμενο. Η σύντηξη του έγω-σύμπαντος επέρχεται με διάμεσο το σύμβολο-είδωλο. Η διαδικασία αυτή βασίζεται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι «ζώο μμητικό», συνεπώς η άφομοίωσις είναι δυνατή.

7. Οι τρεις τομείς της αυταπάτης. Η λειτουργία αυτή της αυταπάτης όρα σε τρεις τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας: στον έρωτα, στην τέχνη και στην θρησκεία. Στον έρωτα, το είδωλο-σύμβολο είναι πρόσωπο. Στην τέχνη είναι πράγμα. Στην θρησκεία είναι ιδέα. Και τα τρία αυτά είδη συμβόλων εκτείνονται στο άπειρο, είναι το πών. Όταν ο έρωτευμένος λέγει στο αγαπώμενο πρόσωπο «είσαι για μένα το πών» δεν πρόκειται για σχήμα λόγου. Πρόκειται για έκφραση της βαθύτερης αλήθειας της υπάρξεως. Αυτό θέλει ο άνθρωπος: να ένωθεί με το πών! Αυτή είναι η τάσις της βουλήσεως την όποϊαν και ο Descartes βλέπει να υπερβαίνει τον λόγον και να οδηγεί συχνά τον άνθρωπο σε πλάνην! Διότι η τάσις αυτή είναι ισχυρότερη άπό τον λόγο, ως ένα είδος παγκοσμίου έλξεως. Στην τέχνη, το έργο τέχνης ως σύμβολο, σύμφωνα με την διεργασία της στοχαστικής κρίσεως, «άναβλύζει σαν κόσμος» και κατέχει σε έκσταση το θεωρούν υποκείμενο που άπολαμβάνει την «μέθεξη»: αυτό είμαι έγω, tat twam asi. Αισθητική άπόλαυσις επέρχεται εάν, και μόνον εάν, επιτυγχάνεται ταύτισις υποκειμένου-αντικειμένου. Στην θρησκεία, το είδωλο (έννοούμε οϊανδήποτε θρησκεία και οϊονδήποτε είδωλο, τοτέμ, άγαλμα, ναός, εικόνα κλπ.) έχει την διάσταση του άπειρου, της καθομοιώσεως που έντείνονται με την έκ-σταση της προσευχής. Άς σημειωθεί ότι ο νόμος της έναγωγής (induction) που διατυπώνεται άπό τον Ραβλιον, βεβαιώνει πειραματικώς αυτήν την νοητική λειτουργίαν. Κατ' αυτόν, ο έντοπισμός της προσοχής σε ένα κίνητρο διεγέρσεως ή άπωθήσεως άναστέλλει οϊανδήποτε άλλη λειτουργία του έγκεφάλου.

8. Άναίρεση του λόγου. Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις έδηλώσεως της αντίστροφης αίρεται όλοσχερως ο λόγος. Άγνοείται, έξαφανίζεται άπό την συνείδησιν, η πολλαπλότητα. Το άτομο βρίσκεται υπό την έπήρεια της μέθης. Σ' αυτόν τον διονυσιακό τομέα κυριαρχεί ο φανατισμός. Στον έρωτα, την τέχνη, την θρησκεία, ματαιοποιεί όποιος προσπαθεί να «νοητεήσει», να χρησιμοποιήσει την λογική, να άποτρέψει, μιά φορά που το γνωστικό υποκείμενο έχει επιλέξει το είδωλο. Ό,τι είναι στον έρωτα ο *όργανισμός*, όπου

τό πᾶν ἐξαφανίζεται γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο ποῦ «παίρνει» ἢ «δίνεται», στὴν τέχνη εἶναι ἡ *αἰσθητικὴ ἀπόλαυση* καὶ στὴν θρησκεία ἡ ἐκσταση τῆς *προσευχῆς*. Τὸ πῶς γίνεται ἡ ἐπιλογή τοῦ ἐκάστοτε εἰδώλου εἶναι θέμα ποῦ ἀφορᾷ τὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση. Ἡ «μορφὴ» τοῦ εἰδώλου εἶναι ἀσήμαντη, μπορεῖ νὰ εἶναι ὅ,τιδήποτε. Στὴν σφαῖρα τῆς ἀντιστροφῆς ἀνήκει καὶ ὁ *πολιτικὸς φανατισμὸς* ὁ ὁποῖος ἔχει συγγένεια μὲ τὸν ἔρωτα, τὴν τέχνη καὶ τὴν θρησκεία. Οἱ τρεῖς αὐτὲς περιοχὲς (σφαῖρες) δὲν γνωρίζουν ὄρια διαχωρισμοῦ. Ἐπιτυγχάνουν μαζὶ τὴν ὀριστικὴ ἀναίρεση τῆς σφαῖρας τῆς στροφῆς. Ὁ *ἄνθρωπος εἶναι φύσει εἰδωλολάτρης*· περὶ λατρείας εἰδώλων - συμβόλων πρόκειται. Μὲ τὸ μέσον αὐτὸ ἐπιδιώκει τὴν ἐπίτευξη τοῦ συναισθήματος τῆς εὐτυχίας, τῆς ἡδονῆς, τῆς ἐλευθερίας. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐπιτύχει τὴν «μέθεξη» μὲ τὸ εἶδωλο, δὲν ὑπάρχει ὁ «ἄλλος» καὶ αἴρεται ἢ ὑποταγῆ στὴν αἰτιότητα. Ὅλα αὐτὰ εἶναι μέσα πρὸς τὴν ὑπέρβαση, πρὸς τὴν transcendence. Θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω ὅτι στοὺς τρεῖς αὐτοὺς τομεῖς διαβλέπουμε διάκριση ὡς πρὸς τοὺς βαθμούς, σύμφωνα μὲ τὴν καντιανὴ κατηγορία τῆς ποιότητος. Οἱ δύο ἀκραῖοι τομεῖς παρουσιάζονται μὲ διαφορετικὲς ἐντάσεις. Θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ τέχνη, ὡς ὁδὸς πρὸς τὴν ἀντιστροφήν, ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς μεσότητος «Μηδὲν Ἄγαν» καὶ δὲν παρουσιάζει τοὺς βαθμούς ὑπερεντάσεως (μέχρι τυφλοῦ φανατισμοῦ) ποῦ παρουσιάζουν ὁ ἔρωτας καὶ ἡ θρησκεία. Ἐξαιρέσεις στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι σπάνιες.

9. Ἡ ἔννοια τῆς «κατηγορίας» καὶ ἡ λειτουργία τοῦ συμβόλου. Ἀπὸ τὴν διαδικασία τῆς νοητικῆς λειτουργίας διαφαίνεται ὅτι οἱ «κατηγορίες» εἶναι τρόποι λειτουργίας τῶν νευρονίων, τῶν συνάψεων καὶ τῶν δενδριτῶν τοῦ ἐγκεφάλου. Στὸν νόμο τῆς ἐπαγωγῆς (induction) τοῦ Pavlov διακρίνεται ἡ διαδικασία ποῦ ἐκφράζεται ὡς «κατηγορία τοῦ περιορισμοῦ». Πρόκειται γιὰ διακοπὴ τῆς ἠλεκτρικῆς φορτίσεως καὶ ἀρση τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὰ λοιπὰ νεῦρα. Τοῦτο ἐπιφέρει τὸν «ἐντοπισμὸ τῆς προσοχῆς» ὁ ὁποῖος, στὴν ὑπερβολὴ του, ὁδηγεῖ στὸν φανατισμὸ. Παράλληλα ὅμως τοῦτο ἐξηγεῖ καὶ τὴν διαδικασία τῆς αὐταπάτης. Χωρὶς τὸν νόμο τῆς ἐναγωγῆς τοῦ Pavlov (ὁ ὁποῖος ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἐνδολογικὴ διεργασία τῆς καντιανῆς «στοχαστικῆς» κρίσεως) θὰ ἦταν ἀδύνατος ὁ ρόλος τοῦ εἰδώλου-συμβόλου μέσα στὴν σφαῖρα τῆς ἀντιστροφῆς. Ὁ ἐντοπισμὸς τῆς προσοχῆς στὸ εἶδωλο εἶναι αὐτὸ ποῦ λέγεται φανατισμὸς. Πεδίον τοῦ φανατισμοῦ εἶναι οἱ τρεῖς κλάδοι, ὁ ἔρωτας, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία (ὁ πολιτικὸς φανατισμὸς «μετέχει» καὶ στοὺς τρεῖς κλάδους ὡς ἀλλοτροπία ἔρωτος-τέχνης-θρησκείας). Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι σὲ κάθε κλάδο τὸ ἀντίστοιχο φαινόμενο παρουσιάζει διαφορὰ ἐντάσεως ὡς πρὸς βαθμὸ. Ἐδῶ ἰσχύει ἡ ἐφαρμογὴ τῶν «βαθμῶν» τῆς καντιανῆς κατηγορίας τῆς ποιότητος, μὲ μέσον βαθμὸ τὴν ἀρχὴ τῆς μεσότητος. Ἦτοι, ὁ κάθε κλάδος παρουσιάζει βαθμικὴ διαφορὰ ἐντάσεως ἢ ὁποῖα κυμαίνεται ἀπὸ τὸ ἀνώτατο στὸ κατώτατο, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐνταση τῆς ἠλεκτρικῆς φορτίσεως τῶν συνάψεων. Ὅμοιως, οἱ δύο δρόμοι («ἀνδρικό», ἐνεργητικὸ, καὶ «γυναικεῖο», παθητικὸ στοιχεῖο) παρουσιάζουν βαθμικὲς διαφορὲς μεταξὺ σαδισμοῦ καὶ μαζοχισμοῦ, ὑστερίας καὶ νευρώσεως, μὲ στατιστικὴ ὑπεροχὴ τῆς μεσότητος.

Μεταξὺ τῶν τριῶν κλάδων, (ἔρωτας, τέχνη, θρησκεία), παρατηρεῖται πόλωση ὅπου οἱ μεγάλες ἐντάσεις βρίσκονται στὸν ἔρωτα καὶ τὴν θρησκεία, ἐνῶ ἡ τέχνη διατηρεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς μεσότητος μεταξὺ των. Ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι οἱ ὑπερβολές, πρὸς τὸ ἓνα ἄκρο ἢ πρὸς τὸ ἄλλο (σαδισμὸς, μαζοχισμὸς, φανατισμὸς, νευρωσις, ὑστερία) εἶναι παθολογικὲς καταστάσεις ἢ ἀντιστοιχοῦν σὲ ἐπίπεδο «βαρβαρότητος», ἀσφαλῶς ἡ τέχνη κατέχει τὴν πιὸ εὐγενὴ θέση στὴν ἐκδήλωση τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ἄς προστεθεῖ ὅτι ἡ λειτουργία τῆς αὐταπάτης προϋποθέτει ἰκανότητα εὐαισθησίας (δηλαδή ταυτοποίησεως) ἢ ὁποῖα ποικίλει ἐπίσης ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν (ἀπὸ τὸν ἀνώτερο στὸν κατώτερο, μέχρις ἀφανίσεως) στὰ διάφορα ἄτομα. Ἡ ἰκανότης αὐτὴ ὡς πρὸς τὴν ἐνταση, εἶναι πιθανόν ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα βιοχημικῶν λειτουργιῶν, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ ἐπηρεασθεῖ ὑπὸ φαρμάκων.

Πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἐκ φύσεως δὲν διαθέτουν εὐαισθησία (δηλαδή ἰκανότητα ταυτοποιή-

ήσεως με τὸ σύμβολο) εἶναι ἀνίκανα νὰ ἐννοήσουν τὸν ἔρωτα, τὴν τέχνη ἢ τὴ θρησκεία. Γιὰ τὰ ἄτομα αὐτά, ἡ διέξοδος πρὸς τὴν ὁδὸ τῆς ἀντιστροφῆς ἱκανοποιεῖται μὲ πράξεις βίας (τὸ «ἀνδρικό» στοιχείο) ἢ μὲ τυφλὴ ὑποταγὴ στὴν μόδα, στὴν κοινωνικὴ μίμηση (ὅτι κάνει ὅλος ὁ κόσμος), ἢ στὴν ἐπίδειξη (τὸ «γυναικείο» στοιχείο). Ἡ σύμπτωση μὲ τὰ ἐν χρήσει σύμβολα ἀπὸ τὸ ἐκάστοτε περιβάλλον, κατὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐκάστοτε καιρικότητος, δημιουργεῖ τὸ συναίσθημα τῆς «μεθέξεως» στὸ ὅλον καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς αὐτοσυντηρήσεως τοῦ ἀτόμου μὲ τὴν ἐξασφάλιση τῆς εὐνοίας καὶ ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Τὸ σύμβολο στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι ἡ ἀσφάλεια τῆς κοινωνικῆς ἀποδοχῆς.

10. Ἠθικὲς συνέπειες. Ἔτσι, μὲ μία κοινὴ ἀρχή, τὴν διαλεκτικὴν στροφῆς-ἀντιστροφῆς, ἐξηγεῖται ἡ πολλαπλότης τῶν ἀντιφατικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε εἶναι «καλές» εἴτε εἶναι «κακές». Κριτήριο τοῦ «καλοῦ» εἶναι ἡ ἐπίτευξη τῆς ὀλοκλήρωσεως, τοῦ «κακοῦ», ἡ ἀποτυχία στὸν σκοπὸν αὐτὸν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀτόμου. Παράλληλα ὁμως, στὴν ἠθικὴ τῆς κοινωνίας, τὸ «καλὸ» καὶ τὸ «κακὸ» ἔχει τὸ αὐτὸ κριτήριον ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἐνὸς ἀτόμου δὲν ἐπιφέρει ἐμπόδια στὴν ἴδιαν ὁδὸν ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ ἄλλα ἄτομα τοῦ ἰδίου κλειστοῦ κοινωνικοῦ κύκλου. Μοναδικὸς ἠθικὸς κανὼν ποὺ ἐξασφαλίζει τὰ ὄρια τῆς συμπεριφορᾶς σὲ μία κλειστὴ κοινωνία εἶναι ἡ ἀρχὴ «ὃ σὺ μισεῖς ἐτέρῳ μὴ ποιῆσει». Ἡ γενικὴ ἠθικὴ θεωρία συνίσταται στὴν ἄρση τῶν μεμονωμένων συμβόλων τῆς αὐταπάτης καὶ στὴν ἔκσταση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ὅπου ἡ ὀλοκλήρωσις ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν παγκόσμια ἀγάπη κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσίζης. Ἡ παγκόσμια ἀγάπη παρουσιάζεται ἐπίσης μὲ ποικίλες μορφές, ὅπως π.χ. φιλοξωία, προστασία τοῦ περιβάλλοντος κλπ. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, στὰ βῆθη τοῦ ὑποσυνειδήτου, ἀτομικοῦ ἢ συλλογικοῦ, βρῖσκονται οἱ πηγές τῆς ποιήσεως ἢ τοῦ ἐγκλήματος. Συνοπτικὰ, ἀναδύονται δύο ἀνθρώπινοι ψυχολογικοὶ τύποι: ὁ δυνατὸς καὶ ὁ ἀδύνατος. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῆς διαλεκτικῆς «φύσει ἐλεύθερος φύσει δοῦλος». Ὁ ἕνας θέλει νὰ πάει, ὁ ἄλλος θέλει νὰ δοθῇ: τὸ ἀνδρικό καὶ τὸ γυναικείο στοιχείο, τὸ *animus* καὶ τὸ *anima* κατὰ τὸν Jung· ἡ ἀποθέωση καὶ ἡ ἐκμηδένιση τῆς βουλήσεως· ὁ ὑπεράνθρωπος τοῦ Nietzsche, ἡ Νιρβάνα τοῦ Schopenhauer. Καὶ οἱ δύο ὁμως τύποι, ὁ καθένας στὸ εἶδος του, ἐπιτυγχάνουν τοιοῦτοτρόπως τὴν εὐδαιμονία.

N. A. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
(Γενεὴ)